

Документальна «мода» на Росію



Постер до фільму Лізи Бірк Педерсен
«Поцілунок Путіна». Данія-Росія, 2012.

Поштовхом до написання цієї статті стала поява впродовж двох минулих років щонайменше чотирьох знятих у Європі повнометражних документальних фільмів, присвячених сучасній російській політичній дійсності. Всі роботи, про які тут ідеться, мали більший або менший міжнародний розголос. Скажімо, прем'єрний показ «Ходорковського» (2011) німецького режисера Кирила Туші на минулорічному «Берлінале» став однією з найрезонансних подій фестивалю, а його «напівзаборона» в Росії додала йому ще більшої популярності. Масштабний, у чотирьох частинах, проєкт британської студії БіБіСі «Путін, Росія та Захід» (2012, режисер Пол Мітчелл) викликав шквал суперечливих емоцій у Росії та Британії та спричинився до появи десятків гострих статей і відгуків. Нарешті «Поцілунок Путіна» (2012) данської режисерки Лізи Бірк Педерсен було відзначено на МКФ «Санденс».

Але справа не лише в тематичних збігах або ж у самому факті інтересу європейських документалістів до одних і тих же політичних персонажів (а передусім – до російського політика №1 Володимира Путіна, якого журнал «Forbes» 2011 року назвав другою після Б. Обами найвпливовішою у світі людиною). Йдеться і про те, що увага кінематографістів до нинішнього президента РФ наряду пов'язана і з інтересом до всіх тих процесів, які відбуваються у цій частині земної кулі. До того ж, автори чи не всіх фільмів так чи так дають глядачеві зрозуміти, що подальший хід подій – особливо після дедалі масовіших протестних акцій – може змінити не лише ситуацію в одному окремо взятому регіоні, а й спричинитися до чергового перерозподілу сфер світового впливу (що економісти й політологи прогнозують уже не перший рік).

Для українського ж глядача ці документальні стрічки становлять додатковий інтерес, адже майже в усіх них фігурує українське питання (без якого, як відомо, взагалі рідко обходиться російська політика). Погляд на себе збоку в цьому випадку стає нагодою не лише пригадати прорахунки своєї держави (про особливі здобутки, на жаль, говорити важко), а й знову побачити, наскільки тісно пов'язані між собою деякі внутрішньо-та зовнішньополітичні проблеми (з усіма подальшими невтішними наслідками).

Та ближче до «тексту».

Однією з ключових російських подій 2000-х, відображених у фільмах, стало, звісно ж, ув'язнення російського бізнесмена Михайла Ходорковського, свого часу визнаного найбагатшою у світі людиною віком до сорока років. Власник компанії «Юкос», він збудував свою «нафтову імперію» після розвалу СРСР, успішно використовуючи зв'язки в Кремлі та «шпарини» в законодавстві (в які, всупереч логіці біблійної притчі про вушко голки, проходили не те що верблюди, а мільярдні прибутки й багатотонні нафтові контейнери). Втім, його різка переорієнтація в 2000-х, виразні прозахідні симпатії, а, головне, спроба зруйнувати важкими зусил-

лями збудовану Путіним владну вертикаль (зокрема, через фінансування його політичних опонентів) перетворили його не просто на противника президента, а, по суті, на його особистого ворога.

Спробу уважно та максимально об'єктивно проаналізувати шлях Ходорковського від першого мільйона до лави підсудних і здійснив німецький документаліст Кирил Туші. Майже випадково зацікавившись цим персонажем, якого на Заході вважають політичним в'язнем, а в Росії, за названою у фільмі статистикою, понад 70% називають «злодієм, який обікрав Росію», Кирил Туші врешті витратив на свій фільм п'ять років, відзнявши 180 годин матеріалу й взявши інтерв'ю в близько 70 людей.

Відчувається, що Туші симпатизує Ходорковському, який навіть після років ув'язнення не втратив впевненості в собі й тільки «наростив» харизму. Та при цьому фільм далекий від жанру панегірика. Режисер розповідає радше таку собі притчу про сильну, розумну та амбітну людину, яка, вийшовши не надто чесними шляхами на вершину, вирішила повністю змінити правила гри, але недооцінила противника й врешті потрапила в пастку, нею самою колись і залишену. Цей фільм, крім того, – це ще й роздуми про сучасну Росію (країну з амбіціями імперії та вже без імперських можливостей), та про росіян, які, за висловом режисера, просто звичайлися існувати в атмосфері страху.

Кирил Туші знімав не лише в різних містах Росії, а й в Ізраїлі (де після ліквідації «Юкосу» переходять деякі колишні партнери Ходорковського), США (де живуть його колишня дружина й син від першого шлюбу), Німеччині, Франції, Англії тощо. Доволі відверті інтерв'ю тут дають Колін Пауел, Йошка Фішер, ціла низка найвпливовіших світових бізнесменів і політиків. Натомість, із німецьким режисером не виявив бажання поспілкуватися жоден російський політик, хоч би трохи наближений до владного середовища. Ба більше, в процесі роботи в Кирила Туші виникали серйозні проблеми: йому погрожували невідомі, декілька разів у нього викрадали матеріали (в тому числі, оригінальну копію фільму напередодні «Берлінале»), йому навіть доводилося змінювати місце проживання. Інакше кажучи, історія Ходорковського врешті почала впливати і на життя самого режисера. Історію бізнесмена Туші перемишує з власним відеощоденником, коментарями, а також анімаційними фрагментами. А окремим режисерським здобутком стало коротке листування з ув'язненим, а також «живе» інтерв'ю, яке Кирилові Туші вдалося взяти під час останнього судового процесу в залі судових засідань (Михайло Ходорковський у цей час був у скляній «будці» під посиленою охороною).

У децю іншому ракурсі постає історія Ходорковського у фільмі німецького режисера Губерта Зайпеля «Я, Путін. Портрет» (2012). Перша і найсуттєвіша відмінність цієї стрічки – це присутність у кадрі як самого президента РФ, так і людей із його найближчого оточення. Власне, «легітимність» цього фільму в російському просторі доводить і той факт, що його показували на одному з російських телеканалів. Та все ж не виникає враження, що це замовний проросійський проект:

режисер не прагне ані виправдати Путіна, ані категорично його засудити, а радше робить спробу зрозуміти його сильні та слабкі сторони як особистості та політика. З цього «портрета» він постає владною і навіть авторитарною особою, готовою на рішучі дії для збереження власного впливу (що почасти, хоч і не в усьому, означає і збереження впливу Росії у світі). Режисер відразу робить спробу грати «ва-банк», уже в першому кадрі ставлячи своєму головному співрозмовнику дуже незручне запитання: «В чому причина неприязні до вас із боку Заходу?». Відповідь же Путіна про те, що йдеться насправді про страх західних людей перед самою Росією, такою могутньою та вічно загадковою, є також доволі показовою, адже, як на долоні, виявляє і найбільші комплекси, і найголовніші амбіції, і, врешті, найвразливіші місця й нинішнього російського президента, і країни загалом.

Окрему увагу Зайпель звертає на спортивні вподобання Путіна, який грає в хокей, полює в Сибіру, не перший рік займається східними єдиноборствами. І ця спортивна логіка впливає, як вважає режисер, і на його тактику й стратегію в політичних діях: витривалість і покладання на власні сили, небажання дипломатично вирішувати конфлікти, настанова на остаточну перемогу, що за потреби означає і «нокаутування» противника. І саме в такому світлі показано тут й історію Михайла Ходорковського – сильного противника, якому не можна залишати шансів на повернення в гру.

«Поцілунок Путіна» Лізи Педерсен звертає увагу вже на зовсім інший вимір російського політичного життя. В центрі фільму – історія Маші Дрокової (1989 р.н.), колишнього лідера пропутінського молодіжного руху «Наші» (що позиціонує себе також як «антифашистський»), дівчини, яка ледь не в шістнадцятилітньому віці зробила приголомшливу кар'єру як громадський діяч, тележурналіст і навіть отримала одну з найвищих державних нагород (так вона й стала відомою як «дівчина, що поцілувала Путіна»). Втім, уже нещодавно, після жорстокого побиття її колеги та друга, опозиційного журналіста Олега Кашина (в чому й сам постраждалий, і більшість його колег вбачають сліди «наших»), Маша поступово відходить від справ і врешті виходить і з самої організації, хоч на той час була там майже на вершині лідерської піраміди.

Певною мірою ця стрічка є спробою показати й природу фанатизму: як молода людина, доволі здібна й сповнена ідеалістичних уявлень, може легко вийти на «слизьке», заразившись бацилою винятковості (свого лідера, власних переконань тощо). І як непомітно відстоювання позитивних цінностей (боротьба за щось) може перерости в доволі агресивну боротьбу *проти* когось (і насамперед проти опонентів, яких, за логікою «нашизму», не можна толерувати). З іншого боку, режисерка намагається бодай частково зрозуміти, чому саме такий політик став ідеалом для багатьох молодих, народжених наприкінці або вже після розвалу СРСР.

Цікавими видаються і роздуми опозиційного політика Ільї Яшина, який пропонує власне пояснення феномена «Наших». За його словами, ідея активно поповнювати свої лави молоддю виникла в Кремлі відразу після Помаранчевої революції, коли у російської влади по-



Кадр із фільму «Ходорковський».
Режисер Кирил Туші. Німеччина, 2011.



Режисер Кирил Туші

чалася, цитуючи його, «параноя» перед загрозою масових протестів. Просуваючи ідею здорового способу життя, відстоювання «істинно російських» цінностей та ідеалів, віру в сильну й могутню владу, з якою мали б рахуватися і громадяни, й іноземні країни (а колишні республіки СРСР, звісно, мали б знову повернутися в російську сферу впливу), «нашисти» водночас мали б заповнювати площі й майдани всіх найбільших російських міст, якби в цьому виникла потреба.

Ліза Педерсен знімає стрічку про Машу Дрокову, та при цьому окреслює цілу низку інших, уже значно глобальніших, проблем сучасної Росії. І хоча більшість її найцікавіших спостережень з'являються тут майже принагідно, «Поцілунок Путіна», втім, справді вартий уваги.

Й нарешті чотирисерійний проект Бі-Бі-Сі «Путін, Росія та Захід», що є не лише найбільшим серед усіх згаданих фільмів, а й наймасштабнішим і за об'єктом дослідження (російська політика від кінця 1990-х і донині), й за кількістю співрозмовників найвищого рангу (від російських опозиціонерів та провладних політиків до європейських та американських дипломатів, політиків, експертів тощо). Власне, ретельність і спроба максимально безстороннього аналізу подій останніх двох десятиліть роблять цю стрічку ще й таким собі відеопосібником для європейців із сучасної російської політичної історії – посібником, альтернатив якому, здається, поки що немає.

Виразною особливістю фільму Пола Мітчелла є фокус на зовнішній політиці. Доволі докладно тут проаналізовано всі головні міжнародні «перемоги» й «пораз-

ки» Росії 2000-х: від постійної напруженої боротьби за сфери впливу зі Сполученими Штатами (за часів президентства Джорджа Буша, а згодом і Барака Обами) до «поразок», принаймні тимчасових, у «кольорових» революціях сусідніх Грузії та України (останній присвячено другу серію фільму, й окремі зізнання українських політиків про «помаранчевий» період, здається, можуть дещо здивувати й самих українців). Не менш докладно проаналізовано й прокоментовано різними сторонами російсько-грузинську війну 2008 року (зі спробами побачити й передумови, й найвідчутніші наслідки, й зрозуміти мотивацію обох сторін). Головною сюжетною лінією останньої частини стає напружена внутрішньополітична боротьба між попереднім президентом Медведевим, який планувався як «тимчасовий», але в якийсь момент почав доволі гостро протестувати проти своєї «маріонетковості». Першу ж частину, як не важко здогадатися, присвячено створенню й розбудові «путінської Росії», й саме тут знову виринає історія Михайла Ходорковського як ключового гравця на бізнесовому, а потім і політичному, полі початку 2000-х. Своєрідною ж рамковою конструкцією фільму стали протестні акції на Болотній площі, подальший розвиток яких невідомий не лише європейським документалістам і політикам, а й самим росіянам. Але – і на цьому тут акцентовано щонайменше декілька разів – стає дедалі очевиднішим, що в найближче десятиліття Росію, як, зрештою і весь світ, чекають відчутні зміни. І неабияка увага європейських документалістів до цього регіону слугує цьому додатковим доказом.